

ROMAN BÄCKER

ORCID: 0000-0002-3796-3711

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

JOANNA RAK

ORCID: 0000-0002-0505-3684

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Trajektoria trwania opancerzonych demokracji*

Wprowadzenie

Głównym celem artykułu jest stworzenie trajektorii trwania opancerzonych demokracji (*militant democracies*) składającej się z subtypów reżimów oraz typów relacji między nimi, odznaczającej się wysokim poziomem aplikowalności do badań empirycznych systemów politycznych. Cele szczegółowe to: krytyczna analiza dotychczasowych podejść teoretycznych do demokracji opancerzonej, sformułowanie jej kategorii teoretycznej i konstrukcja elementów istotnościowych trajektorii — subtypów reżimów odznaczających się swoistymi konfiguracjami potencjałów ofensywnościowych i defensywnościowych oraz zachodzących między nimi relacji.

Pojęcie *militant democracy* stworzył i wprowadził do literatury naukowej Karl Loewenstein¹. Współcześnie jest ono powszechnie stosowane zarówno w naukach

* Artykuł stanowi efekt realizacji projektu badawczego „Kontestacja polityczna a nowa demokracja opancerzona” finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki. Numer rejestracyjny grantu: 2018/31/B/HS5/01410. W czasie prowadzenia badań Joanna Rak otrzymała Stypendium naukowe im. Barbary Skargi i Stypendium START Fundacji na rzecz Nauki Polskiej.

¹ K. Loewenstein, *Militant Democracy, letter to the editor*. Znajduje się on w zbiorach archiwalnych Amherst College: Series I: Karl Loewenstein, Subseries B: Publications and Research, box 27, folder 10. Nie został on jednak opatrzony datą powstania. Archiwisci zakładają, że powstał przed publikacjami autora na łamach periodyków naukowych, ponieważ zawierają one jego rozwinięcie. Zob: Amherst College Archives and Special Collections, *Karl Loewenstein: Papers, 1822–1977 (bulk 1908–1973)*, https://www.amherst.edu/system/files/media/0218/LoewensteinFA_2011.pdf (dostęp: 9.01.2016). Natomiast jego pierwsza definicja pojawiła się w: *idem, Autocracy Versus*

prawno-konstytucyjnych, jak i w politologicznych rozważaniach na temat warunków trwałości reżimów demokratycznych². Choć *militant democracy* tłumaczy się zwykle na język polski jako „wojującą demokrację”, należy zauważyć, że jej pole semantyczne obejmuje szereg strategii, spośród których obrona stanowi tylko jedną z wielu możliwych. Za istotną cechą dystynktywną tegoż systemu należy też uznać koncentrację na dążeniach do eliminacji zagrożeń, więc nie powinna ona także zostać sprowadzona do treści podrzędnego predykatu. Nie wolno jednak skupiać się na wybranych właściwościach *militant democracy*, które w empirii mogą występować w różnym natężeniu, determinując tym samym typy konfiguracji zdywersyfikowanych strategii w zakresie konkretnych systemów, ponieważ ogranicza to zasięg kategorii teoretycznej. Na podstawie pomiaru wyodrębnionych wcześniej, zdefiniowanych i zoperacjonalizowanych strategii możliwe jest określenie występującego typu ich konfiguracji oraz ustalenie reprezentowanego subtypu *militant democracy*. Nie należy jednak przyjmować zidentyfikowanej na płaszczyźnie empirycznej konfiguracji za uniwersalny model teoretyczny weberskiego typu idealnego *militant democracy*. Trzeba wyraźnie rozróżniać te dwie płaszczyzny analizy — teoretyczną i empiryczną. Przy czym przedmiotem zainteresowania niniejszego artykułu jest pierwsza ze wskazanych.

1. Demokracja opancerzona jako kategoria teoretyczna

Podejmując się sformułowania ekwiwalentnego do pola semantycznego tłumaczenia, warto wykazać się dbałością metodologiczną o nomenklaturę siatki kategorialnej *militant democracy* i nie ograniczać jej już na poziomie wyznaczania kategorii nadrzędnej (*militant democracy*) wobec kategorii jej podrzędnych (na przykład subtypów *militant democracy*). Trzeba natomiast wskazać, że tłumaczenie adekwatne do objęcia zakresu pola semantycznego *militant democracy* powin-

Democracy in Contemporary Europe, I, „The American Political Science Review” 29, 1935, nr 4, s. 571–593; *idem, Militant Democracy and Fundamental Rights, I*, „The American Political Science Review” 31, 1937, nr 3, s. 417–432; *idem, Autocracy versus Democracy in Contemporary Europe, II*, „The American Political Science Review” 29, 1935, nr 5, s. 755–784; *idem, Militant Democracy and Fundamental Rights, II*, „The American Political Science Review” 31, 1937, nr 4, s. 638–658; *idem, Legislative Control of Political Extremism in European Democracies I*, „Columbia Law Review” 38, 1938, nr 4, s. 591–622; *idem, Legislative Control of Political Extremism in European Democracies II*, „Columbia Law Review” 38, 1938, nr 5, s. 725–774; *idem, Legislation against subversive activities in Argentina*, „Harvard Law Review” 56, 1943, nr 8, s. 1261–1306; *idem, Legislation for the defense of the state in Chile*, „Columbia Law Review” 44, 1944, nr 3, s. 366–407.

² Zob. na przykład M. Chou, *Democracy Against Itself: Sustaining an Unsustainable Idea*, Edinburgh 2014; S. Tyulkina, *Militant Democracy: Undemocratic Political Parties and Beyond*, London-New York 2015; U. Greenberg, *The Weimar Century: German Émigrés and the Ideological Foundations of the Cold War*, Princeton 2014; D. Dyzenhaus, *Legal Theory in the Collapse of Weimar: Contemporary Lessons*, „The American Political Science Review” 91, 1997, nr 1, s. 121–134.

no uwzględniać nabywanie zdolności do przetrwania przez reżimy demokratyczne. To podstawowa cecha istotnościowa pojęcia i należy ją określić jako zdolność likwidowania lub pomniejszania zagrożeń swojego istnienia. Przyjęcie tegoż założenia skłania do konkluzji o adekwatności przetłumaczenia *militant democracy* jako opancerzonej demokracji, czyli demokracji pełniącej funkcję defensywną — gotowej do obrony przed każdym możliwym zagrożeniem, ale też ofensywną, czyli demokracji zdolnej do ataku i zniszczenia bądź obezwładnienia przeciwnika w razie konieczności. W wypadku procesu nabywania tej zdolności, czyli zwiększania potencjału defensywnościowego i/lub ofensywnościowego, należy zatem konsekwentnie mówić o opancerzającej się demokracji (autoopancerzanie demokracji). Z kolei utrata wspomnianej umiejętności jest znamieną dla demokracji depancerzującej się (autodepancerzacja demokracji) i stanowi proces o charakterze antynomicznym względem opancerzania się demokracji, wyróżniony na podstawie kryterium wektora zmiany potencjału defensywnościowego i/lub ofensywnościowego. Tym samym polega on na zmniejszaniu potencjału defensywnościowego i/lub ofensywnościowego.

Podczas wyznaczania cech istotnościowych opancerzonej demokracji warto przypomnieć, że zarówno K. Loewenstein, jak i wszyscy wypowiedzający się po nim na ten temat w literaturze prawniczej bądź politologicznej rozumieli *militant democracy* jako rodzaj systemu politycznego, który potrafi walczyć o swoje przetrwanie (*democratic self-preservation*) przede wszystkim z wrogami wewnętrznymi, lecz także z zewnętrznymi³. Choć założenie to opiera się na niepoprawnych pod względem metodologicznym ontologizacji i morfizacji, wskazuje na istotne komponenty — mechanizmy — opancerzonej demokracji. Po pierwsze, jest to realizacja strategii autoperpetuatywistycznych⁴. Polegają one na zorganizowanym dążeniu do zachowania, utrzymania i utrwalania dotychczasowego własnego reżimu politycznego. Mogą je poprzedzać działania prorewiwalistyczne lub rewivalistyczne⁵, gdy dokonuje się odwracania procesu autodepancerzacji bądź depancerzacji — w zależności od proveniencji czynników zmiany — demokracji. Istotą rewivalizmu jest zorganizowane zmierzanie do odnowienia czy przywrócenia pożądanego, większego niż identyfikowany w momencie inicjacji procesu, potencjału defensywnościowego i/lub ofensywnościowego. Po drugie, urzeczywistnianie strategii eliminacji zagrożeń, które sprowadzają się do zorganizowanego dążenia do unieszkodliwienia tego, co jest projektowane jako mogące destruktywnie od-

³ Zob. na przykład G. Capoccia, *Militant Democracy: The Institutional Bases of Democratic Self-Preservation*, „Annual Review of Law and Social Science” 9, 2013, nr 1, s. 207–226; A. Rosenfeld, *Militant Democracy: The Legacy of West Germany's War on Terror in the 1970s*, „The European Legacy” 19, 2014, nr 5, s. 568–589.

⁴ Zob. J. Rak, *Toward a new typology of revivalistic attitudes*, „Filosofija. Sociologija” 26, 2015, nr 2, s. 125.

⁵ Zob. J. Rak, *A typology of cultural attitudes as a device describing political thought of the populations influenced by globalisation*, „Anthropological Notebooks” 2015, 21, nr 2, s. 56.

działać na system polityczny. Unieszkodliwianie zagrożeń, w zależności od typu reprezentowanych strategii, można umieścić na kontinuum między eksterminacją a neutralizacją.

Warto przypomnieć, że w światowej literaturze przedmiotu były zainicjowane próby zawężenia tegoż ujęcia teoretycznego. Demokracja opancerzona jest traktowana na przykład przez Svetlanę Tyulkinę jako „a set of preventive legal measures that might restrict certain rights and freedoms to protect democracy from being destroyed by internal anti-democratic forces”⁶. Jednakże ograniczenie się wyłącznie do instytucji prawnych nadmiernie redukuje zakres znaczeniowy demokracji opancerzonej, pozostawiając poza jej polem semantycznym istotne mechanizmy autoperpetuatywizacji. Trzeba bowiem zwrócić uwagę, że skuteczność demokracji opancerzonej jest zależna nie tylko od rozwiązań prawnych, ale przede wszystkim od zdolności do efektywnego działania zarówno wielu instytucji państwa demokratycznego, jak i społeczeństwa obywatelskiego. Stopień waloryzacji poszczególnych determinant autoperpetuatywizacji oraz ich specyficzna konfiguracja nie konstytuują modelu *militant democracy* na płaszczyźnie teoretycznej, lecz są wskaźnikami specyfiki konkretnych egzemplifikacji na płaszczyźnie empirycznej.

Co więcej, S. Tyulkina skoncentrowała się też na zdolności samoobrony demokracji przed zniszczeniem przez wewnętrzne siły antydemokratyczne jako cesze istotnościowej *militant democracy*. Trzeba jednak pamiętać, że w dobie globalizacji i wojen hybrydowych ustalenie proveniencji sił antydemokratycznych może przysporzyć trudności. Przykładem są *homegrown terrorist groups*, których rozróżnienie od grup terrorystycznych o zewnętrznej względem danego państwa proveniencji — na podstawie posiadanej przez badaczy wiedzy — może być utrudnione⁷. Sformułowane zastrzeżenie nie jest tożsame z postulatem maksymalizacji zasięgu teoretycznego definicji do stanu objęcia przez nią wszystkich możliwych typów zagrożeń dla państwa⁸. Nie jest także wezwaniem do rozstrzygnięcia problemu, w jakim stopniu opancerzona demokracja jest skierowana na zagrożenia wewnętrzne czy zewnętrzne. To raczej opowiedzenie się za koncentracją na przedmiocie i celu stosowania przemocy politycznej⁹. Oznacza to tym samym przeformułowanie cechy istotnościowej *militant democracy* i stwierdzenie, że opiera się ona na zdolności samoobrony demokracji przed byciem zniszczoną przez siły antydemo-

⁶ „zbiór zapobiegawczych środków prawnych, które mogą ograniczać pewna prawa i wolności w celu ochrony demokracji przed jej zniszczeniem przez wewnętrzne siły antydemokratyczne” (przeł. — J.R.), S. Tyulkina, *op. cit.*, s. 29.

⁷ Zob. A. Sajó, *From Militant Democracy to the Preventive State?*, „Cardozo Law Review” 27, 2006, nr 5, s. 2261; R. Brooks, *Researching Democracy and Terrorism: How Political Access Affects Militant Activity*, „Security Studies” 18, 2009, nr 4, s. 756–788.

⁸ Zob. K. Roach, *Anti-Terrorism and Militant Democracy: Some Western and Eastern Responses*, [w:] *Militant Democracy*, red. A. Sajó, L.R. Bentsch, Utrecht 2014, s. 171.

⁹ Zob. J. Schwarzmantel, *Democracy and violence: A theoretical overview*, „Democratization” 17, 2010, nr 2, s. 217–234.

kratyczne. Rezultaty analiz empirycznych wskazują, że zazwyczaj są to w istocie siły wewnętrzne¹⁰. Przyjęte rozstrzygnięcie teoretyczne pozwala jednak na uniknięcie trudności na etapie operacjonalizacji czynników mogących destrukcyjnie oddziaływać na demokrację opancerzoną. Warto nadmienić, że przedstawione założenie nie waloryzuje czynnika terytorialnego, albowiem to powodowałoby nieobjęcie definicją potencjalnych zagrożeń demokracji opancerzonej, takich jak na przykład cyberterroryzm.

Poza pracami opowiadającymi się za ujęciem najszerszym, wskazanym jako pierwsze oraz drugim — sprowadzającym się do uwzględniania wyłącznie zagrożeń wewnętrznych, istnieją publikacje dotyczące wojen prowadzonych przez reżimy demokratyczne, ale nie używa się w nich dosłownie pojęcia *militant democracy*¹¹. Dyskusja z nimi nie jawi się jako konieczna do delimitacji cech dystynktywnych opancerzonej demokracji, więc nie zostanie zaprezentowana w niniejszym opracowaniu.

Wracając do toku wyводу na temat właściwości dążeń konstytuujących istotę *militant democracy*, należy podkreślić, że wspomniana walka w imię samoobrony, aby była skuteczna, winna doprowadzić do wyeliminowania dokładnie zidentyfikowanych zagrożeń. Jest to jednak możliwe dopiero wówczas, gdy pozbawi się wroga generującego stan zagrożenia elementarnych możliwości działania — swobody zrzeszania się, wolności słowa czy w końcu wolności osobistej. Walka z wrogami demokracji może zatem doprowadzić do likwidacji jej fundamentów. Uwidacznia to dialektykę stosunku demokracji opancerzonej do sił demokratycznych. Ponadto podstawowy dylemat opancerzonej demokracji brzmi: ile można dać wolności wrogom demokracji, tak by z jednej strony nie zniszczyć jej samej — przez likwidację jej fundamentów, a z drugiej — co trzeba zrobić, by nie tworzyć możliwości jej zniszczenia przez wrogów. Ten dylemat demokracji (*democracy dilemma*) można sformułować następująco: „ile dać i ile odebrać wolności wrogom demokracji, by nie zniszczyć tej ostatniej?”¹².

¹⁰ Zob. na przykład M. Lerner, *It is Later Than You Think: The Need for a Militant Democracy*, New Brunswick-London 1989, s. 24.

¹¹ Zob. na przykład *The Militant Face of Democracy: Liberal Forces for Good*, red. A. Geis, H. Müller, N. Schörnig, Cambridge 2013.

¹² Nieco inaczej sformułował ten dylemat Martin Klamt: „If democracy is a concept of freedom that guarantees the rights of the individual, then how can it restrict these rights in the name of freedom, even if it is challenged existentially by enemies? This question is generally called the democratic dilemma” („Jeżeli demokracja jest pojęciem wolności, która gwarantuje prawa jednostce, to jak może ograniczyć te prawa w imię wolności, nawet jeśli jest kwestionowana egzystencjalnie przez jej wrogów? To pytanie jest powszechnie nazywane dylematem demokratycznym” [przeł. — J.R.], cyt. za: M. Klamt, *Militant Democracy and the Democratic Dilemma: Different Ways of Protecting Democratic Constitutions*, [w:] *Explorations in Legal Cultures*, red. F. Bruinsma, D. Nelken, Gravenhage 2007, s. 134.

Po prezentacji przeglądu wyzwań dotyczących *militant democracy* warto zadać pytanie: czy możliwe jest stworzenie intersubiektywnie identyfikowalnej kategorii teoretycznej typu idealnego opancerzonej demokracji, a więc takiej, która efektywnie eliminuje zagrożenia swojego istnienia ze strony wrogów i jednocześnie nie likwiduje własnych fundamentów?

Nie jest, jak trzeba zauważyć, zasadne w tym celu dokonywanie enumeracji rozwiązań konstytucyjnych. Nawet zagwarantowana konstytucyjnie prawna możliwość, na przykład delegalizacji ugrupowań antydemokratycznych, może być wykorzystywana lub nie w zależności od woli politycznej rządzącej partii lub więcej: definicji sytuacji i jej aktorów dokonywanych przez najbardziej znaczące instytucje kształtowania opinii publicznej. Ponadto taka enumeracja jedynie uwidoczni niektóre egzemplifikacje modeli realizacji potencjałów defensywnościowego i ofensywnościowego. Nie pozwala jednak na kreację schematu eksplanacyjnego.

Konstrukcja typu idealnego demokracji opancerzonej przysparza jednak wielu trudności, na przykład, co zostało zaprezentowane, z wyszczególnieniem jego cech istotnościowych. Niewątpliwie najprostszym rozwiązaniem byłoby zdefiniowanie reżimu demokratycznego w taki sposób (hegemonia kultury obywatelskiej, wysoki poziom skonsolidowania reżimu, hegemonia społeczeństwa obywatelskiego, powszechne i zinterioryzowane panowanie zasady *Rechtsstaat* itp.), aby konstytuowała go zdolność do neutralizowania zarówno wrogów wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Jednakże pojawienie się realnie zagrażających istnieniu demokracji wrogów oznacza, że powyższe warunki nie są spełniane. Typ idealny opancerzonej demokracji zatem nie może być tożsamy z typem idealnym demokracji jako takiej. W takim przypadku *ex definitione* nie ma bowiem zagrożeń wewnętrznych dla istnienia reżimu demokratycznego.

Przegląd literatury przedmiotu pod kątem funkcjonujących w niej typów idealnych *militant democracy* skłania do dyskusji nad ich treścią. Inspiruje do reprezentowania nieco innego stanowiska niż Ruti Teitel, według której w dojrzałych liberalnych reżimach demokratycznych nie jest potrzebna demokracja opancerzona¹³. Mianowicie do podzielenia dość ostrożnego stanowiska Samuela Isaharoffa, który twierdzi, iż aplikacja idei opancerzonej demokracji do realizacji w rzeczywistości politycznej jest nie do pomyślenia w USA bez wyraźnego i oczywistego niebezpieczeństwa¹⁴.

Warto sformułować tutaj pytanie: czy zatem demokracja opancerzona powinna istnieć tylko w słabych demokracjach, a typowe dla niej instytucje winny być tym silniejsze, im reżim demokratyczny jest słabszy, bo w innym przypadku nie będzie miał możliwości przetrwania? Ta krótka dyskusja pokazuje niski potencjał eksplanacyjny podejścia normatywnego. Pozwala też dostrzec zasadność opowie-

¹³ Zob. R. Teitel, *Militating Democracy. Comparative Constitutional Perspective*, „Michigan Journal of International Law” 29, 2007, nr 1, s. 49.

¹⁴ Zob. S. Isaharoff, *Fragile Democracies*, „Harvard Law Review” 120, 2007, s. 1412.

dzenia się za kreacją modelu teoretycznego w postaci typów idealnych umożliwiających eksplanację realnych zjawisk; i to mimo wielu trudności metodologicznych oraz teoretycznych wymagających przewyciężenia.

2. Strategie demokracji opancerzonej

Godna rozważenia przy formułowaniu kategorii teoretycznej demokracji opancerzonej jest możliwość zastosowania skali na kontinuum — od typu idealnego demokracji do tego punktu zwrotnego, od którego należy mówić o istnieniu reżimu niedemokratycznego, a więc takiego, w którym nie istnieje alternacja elit politycznych. Umożliwia ona zidentyfikowanie wielkości demokratycznego potencjału autodeterminacyjnego (*democratic potential of self-determination*)¹⁵ oraz jego utraty — niezależnie od przyczyn. Zanik tegoż potencjału oznacza transpozycję w system niedemokratyczny identyfikowalny na podstawie wykształconych cech istotnościowych. Warto zauważyć, że potencjał transpozycyjny w kierunku reżimu niedemokratycznego zwiększa się wraz ze zmniejszaniem demokratycznego potencjału autodeterminacyjnego. Jakie można zatem wyróżnić poszczególne etapy? Jeżeli zastosuje się zmodyfikowany schemat progów wejścia do systemu politycznego Seymoura Martina Lipseta i Steina Rokkana¹⁶ oraz potraktuje je jako punkty przełomowe natężenia zagrożeń ze strony sił niedemokratycznych, to uzyska się następujące progi: legitymacji, inkorporacji, reprezentacji, koalicyjności i władzy większościowej. Przy czym tylko ten przedostatni nie jest autorstwa S.M. Lipseta i S. Rokkana. Z kolei próg władzy większościowej nie jest ostatnim. Dopiero złamanie zasady *Rechtsstaat* pozwala na nie tylko podporządkowanie przez większość parlamentarną innych instytucji państwowych, lecz także złamanie ewentualnego oporu społeczeństwa obywatelskiego. Tym samym należałoby mówić o szóstym progu — przejścia do państwa prerogatywnego.

Wówczas możliwe jest wyodrębnienie następujących etapów:

- a) nielegalności (a więc poniżej progu legitymacji),
- b) legitymacji,
- c) inkorporacji,
- d) reprezentacji,
- e) koalicyjności,
- f) władzy większościowej,
- g) państwa prerogatywnego.

¹⁵ Zob. P. Macklem, *Militant democracy, legal pluralism, and the paradox of self-determination*, „International Journal of Constitutional Law” 4, 2006, nr 3, s. 488–516.

¹⁶ Zob. S.M. Lipset, S. Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*, New York 1967; przekład polski: *Władza i społeczeństwo: antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, red. J. Szczupaczyński, Warszawa 1995, s. 105.

D abcdefgxxxxxxx ND

Schemat 1. Etapy zagrożeń sił niedemokratycznych na kontinuum między typem idealnym demokracji i jego antynomią

D — typ idealny reżimu demokratycznego

ND — typ idealny reżimu niedemokratycznego

— — kontinuum

a — etap nielegalności

b — etap legitymacji

c — etap inkorporacji

d — etap reprezentacji

e — etap koalicyjności

f — etap władzy większościowej

g — etap państwa prerogatywnego

x — punkt zwrotny między reżimami demokratycznymi a niedemokratycznymi; oznacza załamanie

się systemu demokratycznego. Jest ono przesądzone, gdy wszelkie możliwości alternacji władzy publicznej są skrajnie mało prawdopodobne

Źródło: opracowanie własne.

Konieczne jest opisanie poszczególnych etapów relacji między siłami niedemokratycznymi a reżimami demokratycznymi i możliwymi do wykorzystania zasobami oraz strategiami demokracji opancerzonej. Pierwszy ze wskazanych to etap nielegalności (poniżej progu legalności) (a) (zob. schemat 1). Poniżej progu legalności ugrupowania niedemokratyczne są przedmiotem przede wszystkim oddziaływań państwowych instytucji represyjnych. Możliwe jest w dłuższym okresie pozostawanie poniżej tego progu tylko przy bardzo małej liczebności, rozproszeniu i jednocześnie skłonności do podejmowania działań niezgodnych z obowiązującymi powszechnie normami społecznymi. Jeżeli te czynniki nie są spełnione, to trudne jest trwale utrzymywanie danego ugrupowania poniżej progu legalności. Wydawałoby się zatem, że im wyższy poziom sprawności aparatu represji, tym skuteczniejsza jest opancerzona demokracja. Jednakże o sprawności tego aparatu decyduje nie tylko poziom siły państwa, jego generalnej efektywności, ale też wiele innych czynników. Do nich należy przede wszystkim zaliczyć społeczne traktowanie nurtów niedemokratycznych jako kontrkulturowych, niezgodnych z powszechnie panującym sposobem myślenia¹⁷. Tak więc sprawność aparatu represji jest tylko jedną z oznak istnienia efektywnego systemu ekskluzji społecznej nurtów niedemokratycznych.

Drugi z wyznaczonych etapów obejmuje okres legitymacji (b) (zob. schemat 1). Jeżeli siły niedemokratyczne nie mogą przekroczyć progu reprezentacji wyborczej, wynika to z ich małej liczebności, rozproszenia, braku zdolności do samoorganizacji (nieistnienia elit) czy braku zasobów innego typu. Świadomość

¹⁷ Zob. na przykład P.B. Cliteur, B.R. Rijkema, *The Foundations of Militant Democracy*, [w:] *The State of Exception and Militant Democracy in a Time of Terror*, red. A. Ellian, G. Molier, Dordrecht 2012, s. 262.

autorytarna w rozumieniu Theodora Adorna czy bardziej precyzyjnie: myślenie typu gnozy politycznej, fundamentalistyczne, wegetatywne, trybalne bądź post-trybalne¹⁸ mogą być w wysokim stopniu upowszechnione. Jednakże ze względu na brak elit niedemokratycznych potrafiących nakłonić ludzi o tego typu świadomości do zachowań wyborczych i głosowania na niedemokratyczną organizację polityczną, zagrożenie istnieje jedynie potencjalnie.

Możliwe jest stosowanie działań prewencyjnych, na przykład przez edukację obywatelską, upowszechnianie form demokracji partycypacyjnej czy wspomaganie organizacji pozarządowych. Jednakże przekształcenia świadomości społecznej zachodzą zazwyczaj bardzo wolno i w dodatku są w wysokim stopniu spowalniane w przypadku dominacji kultury postfiguratywnej¹⁹. Tym samym tego typu działania mogą okazać się niewystarczające do utrzymywania *status quo*. Niezależnie od wymogów kampanii wyborczych zmuszających do zwiększania poziomu emocjonalności procesów komunikacji politycznej (do absorpcji głosów wyborców niezdecydowanych pozytywnie o zmniejszających się poziomach kognitywności) konieczne jest dbanie o dyskursywną racjonalność opinii publicznej²⁰. To areo-pag — a nie agora — winien być rdzeniem kreacji opinii publicznej.

Trzeci etap to okres inkorporacji (c) (zob. schemat 1), a więc funkcjonowania na scenie politycznej dzięki sojuszowi z silniejszym ugrupowaniem. Jest on w bardzo wysokim stopniu podobny do czasu legitymacji. Różnica polega na istnieniu swobodnego parasola ochronnego ze strony partii parlamentarnej.

Kolejny etap to okres reprezentacji — poniżej progu koalicyjności (d) (zob. schemat 1). Ugrupowania niedemokratyczne znajdujące się powyżej progu reprezentacyjności, a poniżej koalicyjności mają swoją reprezentację parlamentarną, ale są one izolowane. Ich potencjał koalicyjny jest równy zeru. Tak więc istnieją już niedemokratyczne elity polityczne, potrafią stworzyć ugrupowanie parlamentarne, ale ze względu na powszechny ostracyzm nie mają możliwości efektywnego działania jako wewnętrzna grupa interesów. Tym samym skłonne są one do łączenia działań artykułacyjnych na poziomie parlamentarnym z zewnętrznymi formami nacisku na ośrodki decyzji publicznych.

Efektywna demokracja opancerzona na tym poziomie to taka, w której sprawnie działa kilka instytucji. Po pierwsze — istnieje racjonalna (przynajmniej rdzeniowo) opinia publiczna skutecznie pełniąca funkcję czwartej władzy. Opinia ta

¹⁸ Więcej o tych typach myślenia R. Bäcker, *Nietradycyjna teoria polityki*, Toruń 2011, s. 163–168; *idem*, *Miejsce doktryn politycznych w typologiach myśli politycznej*, [w:] *Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne: wybrane problemy*, red. M. Marczevska-Rytko, W. Ziętała, Lublin 2015, s. 29–36.

¹⁹ Kultura postfiguratywna, w rozumieniu Margaret Mead (zob. *eadem*, *Culture and Commitment. A Study of the Generation Gap*, New York 1970, s. 72), mimo zmian technologicznych dominuje na przykład wśród ludności muzułmańskiej nie tylko ze względu na bardzo silne więzi rodzinno-rodowe, lecz także istnienie bardzo trwałych więzi wspólnotowych w społecznościach typu parafialnego.

²⁰ Por. N. Urbinati, *Unpolitical Democracy*, „Political Theory” 38, 2010, nr 1, s. 65–92.

może mieć mocne merytoryczne wsparcie ze strony organizacji pozarządowych typu *watch dog*. Z kolei ugrupowania parlamentarne o charakterze demokratycznym skutecznie socjalizują do pełnienia w sposób adekwatny funkcji parlamentarnych. Ważną instytucją winny być również ośrodki badawcze zajmujące się analizą struktur myślenia politycznego ugrupowań niedemokratycznych.

Następny etap to okres koalicyjności (e) (zob. schemat 1), a więc poniżej progu samodzielnych rządów. Polega on na nabyciu przez ugrupowania niedemokratyczne zdolności koalicyjnej, a to oznacza wejście do kręgu wewnętrznych grup interesu. Niezależnie od tego, czy występują doraźne sojusze parlamentarne, czy też dochodzi do uczestnictwa w koalicji rządzącej, to zakres oddziaływania jawi się jako nieporównywalnie większy niż w poprzednim etapie. Jest to jednoznaczne z uzyskaniem bardzo wysokiego poziomu dostępu do zasobów wynikających z możliwości sterowania przynajmniej częścią strumieni dóbr publicznych w pożądanym kierunku.

Istotne są też ograniczenia funkcjonowania koalicyjnych rządów. Nie jest bowiem możliwe zrealizowanie nawet najbardziej kluczowych zamierzeń programowych, jeśli nie ma się zgody współkoalicjantów. Sojusz ugrupowania demokratycznego z niedemokratycznym w demokratycznym otoczeniu uniemożliwia realizowanie dążeń do transformacji reżimu politycznego. Istnieje natomiast bardzo duże niebezpieczeństwo przejścia dyskursu publicznego na poziom emocjonalnej mentalności²¹ oraz — po dłuższym czasie — pojawienie się wynikającej z tego, narastającej apatii społecznej. Tym samym ewolucja reżimu politycznego może zmierzać w kierunku autorytarnym, jeśli instytucje typowe dla demokracji opancerzonej tego okresu nie zadziałają z odpowiednią mocą.

Konieczne jest wymienienie na tym poziomie przede wszystkim racjonalnej (choćby rdzeniowo) opinii publicznej i to takiej, która pełni rzeczywiście funkcję czwartej władzy, istnienie silnych instytucji ograniczających i kontrolujących organy władzy wykonawczej i ustawodawczej (w rozumieniu zasad *check and balances*, trójpodziału władzy itp.) oraz sprawne funkcjonowanie i znaczące oddziaływanie społeczne organizacji pozarządowych typu *watch dog*.

Kolejny etap to okres władzy większościowej, a więc powyżej progu samodzielnych rządów (f) (zob. schemat 1). W większości demokratycznych systemów politycznych uzyskanie możliwości samodzielnego sprawowania władzy wykonawczej jest konsekwencją uzyskania większości parlamentarnej. Tylko w systemach prezydenckich (przykładowo w USA) szefa władzy wykonawczej wyłania się w drodze wyborów. W jednym i drugim przypadku poziom legitymizacji personalnej sankcjonowany wyborczo jest bardzo wysoki. Możliwość prawie dowolnego dokonywania zmian o charakterze ustawodawczym umożliwia gwałtowną ekspansję ugrupowania niedemokratycznego. Staje się możliwe demontowanie

²¹ Por. A. Sajó, *Militant Democracy and Emotional Politics*, „Constellations: An International Journal of Critical & Democratic Theory” 19, 2012, nr 4, s. 562–574.

istnienia bądź niezależności wielu instytucji gwarantujących sprawne funkcjonowanie zasady trójpodziału władzy. Możliwe staje się zatem na przykład: zastępowanie służby cywilnej drastycznym zwiększaniem zasięgu systemu łupów (*spoiled system*), likwidacja niezależności mediów publicznych czy uzależnianie od siebie samorządów terytorialnych. Poszerzanie zakresu kompetencji władztwa publicznego partii rządzącej może się odbywać zgodnie z konstytucją, a zatem najczęściej na granicy przestrzegania zasady państwa prawa bądź poprzez jej łamanie. Przejście punktu zwrotnego między przestrzeganiem zasady *Rechtsstaat* a państwem prerogatywnym w kierunku tego ostatniego stwarza instytucjonalne warunki wprowadzenia zasady braku alternacji elit władz publicznych.

Ostatni etap to okres państwa prerogatywnego (g) (zob. schemat 1). Tym samym należy wyodrębnić jeszcze jeden etap funkcjonowania opancerzonej demokracji — inwolucji zasady prerogatywnej.

W poprzednim etapie możliwe jest ograniczanie ekspansji władczej rządzącego ugrupowania niedemokratycznego przez instytucje typowe dla zasady *checks and balances*. Warto tu wymienić organy kontroli sądowej (typu sądów konstytucyjnych) czy inne niezależne od rządu i parlamentu instytucje państwowe oraz samorządowe. Jako konieczne jawi się też wskazanie opinii publicznej oraz organizacji typu *watch dog*. W przypadku silnego uzależnienia od demokratycznego otoczenia zewnętrznego można także uwzględnić siłę ich nacisków. Jednak skuteczność presji zewnętrznej jest ograniczona w wypadku ugrupowań totalitarnych oraz niektórych autorytarnych, a więc w szczególności charakterystycznych dla autorytaryzmu militarnego, izolacjonistycznego oraz natywistyczno-kontrakulturalnego²².

W etapie państwa prerogatywnego do zasobów opancerzonej demokracji nie można już zaliczyć niezależnych od rządu czy parlamentu instytucji państwowych. Dominacja zasady prerogatywności umożliwia ich podporządkowywanie bądź wykluczanie z procesów podejmowania decyzji władztwa publicznego. Pozostają zatem tylko instytucje społeczeństwa obywatelskiego.

3. Trajektoria trwania demokracji opancerzonych

Trajektoria demokracji opancerzonych obejmuje stadia trwania oraz mechanizmy ich istotnościowych transpozycji. Oznacza to, że każdy system polityczny, który ma cechy dystynktywne demokracji opancerzonej, znajduje się w określonym miejscu modelu trajektorii. Co więcej, porównanie co najmniej dwóch eg-

²² Zob. na przykład R. Bäcker, *Międzywojenny eurazjatyzm: od intelektualnej kontrakultury do totalitaryzmu?*, Łódź 2000; *idem*, *Kontrakulturalne i totalitarne determinanty tendencji imperialnych: casus Rosji*, [w:] *Cywilizacja Rosji imperialnej*, red. P. Kraszewski, Poznań 2002, s. 97–105; J. Rak, *Contra-Acculturative Thought as the Source of Political Violence*, „*Terrorism and Political Violence*” 28, 2016, nr 2, s. 363–382.

zemplifikacji — reprezentacji danego reżimu w różnych momentach historycznych bądź różnych reżimów — przez ustalenie ich dystansów do poszczególnych stadiów umożliwia zidentyfikowanie właściwości transpozycji, jakiej konkretny system doznał w czasie, lub dostrzeżenie podobieństw oraz różnic między odmiennymi fenomenami politycznymi. Określenie stadium, a więc tym samym reprezentowanego przez daną egzemplifikację subtypu demokracji opancerzonej, polega na wyznaczeniu konfiguracji poziomów potencjałów ofensywnościowego i defensywnościowego wybranego reżimu.

Najprostszy, dychotomiczny, podział na wysokie i niskie poziomy potencjałów powoduje powstanie dylematu klasyfikacji subtypu w momencie reprezentowana wartości granicznej (na przykład przy założeniu, że wysoki poziom to 3, a niski to 1, wartością graniczną jest 2). Warto zatem zaproponować przynajmniej trój-płaszczyznową skalę, którą konstytuują: wysoki, umiarkowany oraz niski poziomy potencjałów. Może ona ulegać modyfikacjom, przy czym wraz z rozbudowywaniem narzędzia będzie dochodziło do zwiększania stopnia dokładności pomiaru, jaki jest możliwy do wykonania przy jego użyciu. Za niezbędne należy przy tym uznać zachowanie wszystkich zasad poprawności metodologicznej. Poziomy potencjałów mogą być ustalane za pośrednictwem wyrażeń algebraicznych służących do obliczania poziomów natężenia. Wówczas będzie dokonywany pomiar poziomów potencjałów ofensywnościowego i defensywnościowego oraz wyznaczana relacja między nimi.

Obliczenie poziomów natężenia potencjałów musi poprzedzać w jak najwyższym stopniu precyzyjna operacjonalizacja zasobów, sposobów i efektywności ich wykorzystania przez demokrację opancerzoną w celu generowania własnych potencjałów ofensywnościowego i defensywnościowego. Istotne jest, że zasoby i ich efektywne wykorzystanie podlegają ocenie. Użyteczne do tego narzędzie stanowi klasyfikacja zasobów sformułowana na podstawie kryterium celu ich użycia. Pierwsza klasa to zasoby defensywnościowe, czyli te, które wykorzystuje się wyłącznie do realizacji potencjału defensywnościowego. Drugą są zasoby ofensywnościowe stosowane tylko do urzeczywistniania potencjału ofensywnościowego. Jest to klasyfikacja, a nie typologia, ponieważ nie wyklucza się, że konkretny zasób będzie używany w celu realizowania zarówno potencjału defensywnościowego, jak i ofensywnościowego. Istotne jest jednak, żeby analizować nie tylko to, w jakim celu są wykorzystywane zasoby, lecz także określać stopień efektywności ich użycia, na przykład przy użyciu kontinuum wyznaczonego przez ekstrema w postaci maksymalnej i zerowej efektywności. Zidentyfikowane w empirii zasoby podlegają tym analizom na płaszczyźnie jakościowej. Następnie są badane pod względem ilościowym — ilości zasobów wykorzystywanych w różnych celach. Umożliwia to ustalenie konfiguracji zasobów, a następnie konfiguracji potencjałów defensywnościowych i ofensywnościowych poszczególnych przypadków, a więc określenie reprezentowanych subtypów demokracji opancerzonej.

Proponowany podstawowy model trajektorii demokracji opancerzonych został skonstruowany z wykorzystaniem założenia o występowaniu trzech wartości potencjałów ofensywnościowych i defensywnościowych, mianowicie poziomów: wysokiego (W), umiarkowanego (U) i niskiego (N). Wskazuje to na możliwość wytyczenia dziewięciu konfiguracji potencjałów ofensywnościowych (PO) i defensywnościowych (PD). Warto wyraźnie podkreślić, że to typy relacji między poziomami potencjałów ofensywnościowego i defensywnościowego generują konfiguracje. Są one zatem kryterium dywersyfikującym subtypy demokracji opancerzonej. Co więcej, każda konfiguracja jest właściwa innemu stadium trwania demokracji opancerzonej i określa reprezentowany jej subtyp.

Pierwszy subtyp to demokracja opancerzona fertyczna (PO — W i PD — W). Odznaczają się one wysokimi potencjałami ofensywnościowymi i defensywnościowymi. Reżim ten efektywnie wykorzystuje dostępne zasoby zarówno w celu realizacji strategii autoperpetuatywistycznych, jak i eliminacji zagrożeń. Drugi subtyp to demokracja opancerzona operatywna (PO — W i PD — U). Jej istotą jest wysoki potencjał ofensywnościowy i umiarkowany potencjał defensywnościowy. Od demokracji opancerzonej fertycznej odróżnia ją niższy potencjał defensywnościowy. Konfiguracja zmiennych polega tu na tym, że wykorzystuje ona swoje zasoby w mniejszym stopniu w celu realizacji strategii zachowania, utrzymania i utrwalania dotychczasowego własnego reżimu politycznego, a w większym — gwoli zwalczania identyfikowanych zagrożeń, przy czym różnica we wskazanym zakresie jest niewielka. Trzeci subtyp to demokracja opancerzona szarżująca (PO — W i PD — N). Tak jak demokracje opancerzone fertyczna i operatywna ma ona wysoki potencjał ofensywnościowy. Od wspomnianych subtypów odróżnia ją jednak niski potencjał defensywnościowy. Oznacza to, że gospodarowanie zasobami polega na priorytetowym realizowaniu strategii likwidowania zagrożeń, przy jednoczesnym marginalizowaniu znaczenia urzeczywistniania strategii autoperpetuatywistycznych. W przeciwieństwie do demokracji opancerzonej fertycznej znamionuje ją zatem minimalizacja użycia zasobów gwoli autoochrony, co wynika ze znacznie niższego poziomu defensywnościowego. Przy czym dystans między nimi jest większy niż ten widoczny między demokracją opancerzoną operatywną a szarżującą. Trzy zaprezentowane subtypy demokracji opancerzonej charakteryzują wysokie poziomy potencjałów ofensywnościowych. Różnią się one jednak swoimi potencjałami defensywnościowymi.

Wspólną cechą dystynktywną kolejnej triady jest umiarkowany potencjał ofensywnościowy. Konstytuujące ją subtypy odróżniają jednak ich potencjały defensywnościowe. Siódmy subtyp to zatem demokracja opancerzona inhibicyjna (PO — U i PD — U). Do jej cech istotnościowych zalicza się umiarkowane potencjały ofensywnościowy i defensywnościowy. Co więcej, w równym stopniu realizuje ona strategię autoperpetuatywizacji i eliminacji zagrożeń. W tym celu dąży do równomiernego rozdziału zasobów do realizacji celów w takim samym

stopniu ofensywnościowych jak defensywnościowych. Wyższy poziom potencjału defensywnościowego odznacza natomiast ósmy subtyp, mianowicie demokrację opancerzoną epuracyjną (PO — U i PD — W). Identyfikuje się ją na podstawie konfiguracji umiarkowanego potencjału ofensywnościowego i wysokiego potencjału defensywnościowego. Przeznacza ona swoje zasoby w mniejszym stopniu na urzeczywistnianie strategii zachowania, utrzymania i utrwalania dotychczasowego własnego reżimu politycznego, a w większym — na zwalczanie identyfikowanych zagrożeń, przy czym różnica w tym zakresie jest niewielka. Z kolei dziewiąty subtyp — demokrację opancerzoną konfrontacyjną (PO — U i PD — N) — charakteryzuje niższy poziom potencjału defensywnościowego niż demokrację opancerzoną inhibicyjną oraz znacznie niższy poziom potencjału defensywnościowego aniżeli demokrację opancerzoną epuracyjną. Od pozostałych subtypów odróżnia ją konfiguracja umiarkowanego potencjału ofensywnościowego i niskiego potencjału defensywnościowego. Gospodarowanie zasobami polega tu na priorytetowym realizowaniu strategii autoperpetuatywistycznych przy jednoczesnym niemarginalizowaniu znaczenia urzeczywistniania strategii likwidowania zagrożeń.

Dla ostatniej triady subtypów demokracji opancerzonej znamienne są z kolei niskie potencjały ofensywnościowe. Ich dywersyfikacja wynika z posiadania różnych potencjałów defensywnościowych, z jakimi są skonfigurowane te pierwsze z wymienionych. Czwartym subtypem w projektowanej trajektorii jest więc demokracja opancerzona dychawiczna (PO — N i PD — N) o niskich potencjałach ofensywnościowym i defensywnościowym. Ma ona charakter antynomiczny wobec demokracji opancerzonej fertycznej według kryterium wielkości potencjałów. Demokracja opancerzona dychawiczna w niskim stopniu realizuje strategię autoperpetuatywizacji, a także eliminacji zagrożeń, ponieważ nieefektywnie wykorzystuje swoje zasoby, nie posiada ich lub są one niewystarczające. Niewiele wyższy poziom potencjału defensywnościowego odznacza piąty subtyp, czyli demokrację opancerzoną kontrdefetystyczną (PO — N i PD — U). Znamionuje ją bowiem niski potencjał ofensywnościowy oraz umiarkowany potencjał defensywnościowy. Używa ona swoich zasobów w większym stopniu w celu realizacji strategii zachowania, utrzymania i utrwalania dotychczasowego własnego reżimu politycznego, a w mniejszym — gwoi unieszkodliwiania identyfikowanych zagrożeń, przy czym różnica w tym zakresie jest niewielka. Szósty subtyp to demokracja opancerzona asekuratywna (PO — N i PD — W). Charakterystyczne są dla niej niski potencjał ofensywnościowy i wysoki potencjał defensywnościowy. Gospodarowanie zasobami polega na priorytetowym realizowaniu strategii autoperpetuatywistycznych przy jednoczesnym marginalizowaniu wagi zwalczania zagrożeń. W przeciwieństwie do demokracji opancerzonej dychawicznej znamionuje ją zatem maksymalizacja użycia zasobów gwoi autoochrony, co stanowi rezultat wystąpienia znacznie wyższego poziomu potencjału defensywnościowego. Przy czym dystans pomiędzy nimi jawi się jako większy niż pomiędzy demokracją opancerzoną kontrdefetystyczną a asekuratywną.

Trzeba tutaj wskazać, że poziomy potencjałów ofensywnościowego i defensywnościowego demokracji opancerzonej nie mogą być zerowe, ponieważ egzemplifikacja o zerowych parametrach nie spełnia cech istotnościowych tegoż typu systemu. Należy jednak zauważyć, iż istnieje taka możliwość, że poziomy potencjałów spadną do zera, wówczas jednak konkretny reżim będzie znajdował się poza trajektorią, czyli przestanie trwać jako demokracja opancerzona. Istnieje i taka możliwość, że system podlegnie transpozycji w demokrację opancerzoną z reżimu o zerowych parametrach tychże potencjałów. System stanie się jednak demokracją opancerzoną, dopiero gdy będzie możliwy do zlokalizowania w obrębie trajektorii.

Dodatkowo wyróżnia się typy możliwych zmian w zakresie konfiguracji potencjałów ofensywnościowego i defensywnościowego podczas trwania demokracji opancerzonych. Ich ustalanie polega na identyfikowaniu przemian egzemplifikacji na płaszczyźnie zidentyfikowanych wcześniej konfiguracji, czyli ustalaniu typów rekonfiguracji potencjałów.

W obrębie podstawowego modelu trajektorii demokracji opancerzonej wyróżnić można dziewięć typów relacji, z których osiem stanowi specyficzne transpozycje konfiguracji potencjałów ofensywnościowego i defensywnościowego, a jedna polega na braku zmiany, czyli utrzymaniu się tych zmiennych na tych samych poziomach. Pierwszy ze wskazanych typów polega na wzroście potencjału ofensywnościowego, przy jednoczesnym wzroście potencjału defensywnościowego. Wektory zmiany świadczą o autoopancerzeniu demokracji. Drugi typ zasadza się na wzroście potencjału ofensywnościowego przy jednoczesnym spadku potencjału defensywnościowego. Oznacza to równoczesność zachodzenia procesów opancerzania się i autodepancerzacji demokracji. Trzeci typ sprowadza się do zwiększania się potencjału ofensywnościowego przy jednoczesnym utrzymywaniu się poziomu potencjału defensywnościowego. Wskazuje to na autoopancerzanie. Istotą czwartego typu jest jednoczesny spadek potencjałów ofensywnościowego i defensywnościowego. Dochodzi wówczas do autodepancerzacji demokracji. Jako znamienne dla piątego typu jawi się spadek potencjału ofensywnościowego przy jednoczesnym wzroście potencjału defensywnościowego. Świadczy to o równoczesnym opancerzaniu się i autodepancerzacji demokracji. Szósty typ zasadza się na zmniejszaniu się potencjału ofensywnościowego przy jednoczesnym utrzymywaniu się poziomu potencjału defensywnościowego, co stanowi oznakę autodepancerzacji. Siódmy typ polega na utrzymywaniu poziomu potencjału ofensywnościowego przy jednoczesnym zwiększeniu potencjału defensywnościowego, czyli opiera się na autoopancerzeniu. Ósmy typ sprowadza się do utrzymywania poziomu potencjału ofensywnościowego przy jednoczesnym zmniejszaniu potencjału defensywnościowego, co jest wskaźnikiem autodepancerzacji. Dziewiąty typ polega na równoczesnym utrzymywaniu się potencjałów ofensywnościowego i defensywnościowego na tych samych poziomach. Co istotne, wskazuje to na brak zmiany, czyli trwanie systemu o określonej konfiguracji potencjałów.

Brak zmiany i zmiany oraz ich właściwości mogą być mierzone za pośrednictwem określania wielkości i wektorów zmian poziomów natężenia między poszczególnymi potencjałami w konfiguracjach, czyli w zakresie konkretnych rekonfiguracji. Należy przy tym nadmienić, że konieczne jest ustalenie stopni zmian — różnic pomiędzy poziomami zmierzonych potencjałów, na przykład również przy wykorzystaniu prostej trzystopniowej skali stopni: niskiego, umiarkowanego oraz wysokiego.

Warto tu nadmienić, że w wypadku dewaluacji (*devaluation*) zasobów dochodzi do zmniejszania potencjału — ofensywnościowego i/lub defensywnościowego — demokracji opancerzonej. Zachodzi tym samym zmiana w postaci degeneracji reżimu. Gdy zasoby poddawane są rewaluacji (*revaluation*), potencjał się zwiększa. Dokonuje się zatem regeneracja systemu²³. Procesy te mają antynomiczny charakter. Stabilizacja reżimu polega na występowaniu stałego poziomu zasobów, a więc utrzymaniu określonego poziomu potencjału. Zarówno zmiany te, jak i ich brak mają charakter względny, ponieważ podlegają ocenie na podstawie porównania danego stanu zasobów z ich poprzednim stanem. Warto uwzględnić też przypadek, gdy dany system po raz pierwszy zyskuje zasoby i realizuje potencjały odpowiadające cechom istotnościowym demokracji opancerzonej²⁴. Wówczas dokonuje się transwaluacja (*transvaluation*), czyli zmiana wartości urzeczywistnianych potencjałów.

Przedstawione relacje są znamienne dla trwania demokracji opancerzonych. Ich pomiar umożliwia wyznaczenie stopni zmian, jakie zachodzą w czasie w systemach, a także porównywanie poszczególnych reżimów. Należy pamiętać, że każdy ze sformułowanych subtypów może podlegać transpozycji — zwiększając lub zmniejszając swoje potencjały ofensywnościowy i defensywnościowy — i w tych samych zakresach pozostawać bez zmian. Istnieją zatem możliwości: transpozycji każdego subtypu w każdy inny spośród wymienionych oraz jego zachowania. Trzeba przy tym zauważyć, że zaprezentowana trajektoria trwania demokracji opancerzonych składająca się z subtypów reżimów oraz typów relacji pomiędzy nimi odznacza się wysokim poziomem aplikowalności do badań empirycznych systemów politycznych.

Zakończenie

W artykule zostały opisane nie tylko typy demokracji opancerzonej, lecz także właściwości oraz wielkość zasobów możliwych do wykorzystania w eli-

²³ Por. C.I. Crouch, *Managing Terrorism and Insurgency. Regeneration, recruitment and attrition*, New York 2012, s. 5.

²⁴ Zob. na przykład C.Ch. Fair, N. Malhotra, J.N. Shapiro, *Democratic Values and Support for Militant Politics: Evidence from a National Survey of Pakistan*, „Journal of Conflict Resolution” 58, 2014, nr 5, s. 743–770.

minowaniu zagrożeń ze strony sił niedemokratycznych. Charakterystyczne jest wręcz skokowe pomniejszanie się tych zasobów — przede wszystkim instytucjonalnych²⁵ — w zależności od miejsca na scenie politycznej zajmowanego przez siły niedemokratyczne. Im bardziej poślednie jest to miejsce, tym większe są możliwości państwowoinstytucjonalnego oddziaływania — ale też mniejsza skłonność do używania wszystkich będących w dyspozycji środków. Wynika to przede wszystkim z marginalizacji nurtów niedemokratycznych oraz stosowania przez nie swoistej demokratycznej mimikry i tym samym redukcji poczucia społecznego zagrożenia z ich strony.

Na każdym z tych etapów można definiować typ idealny opancerzonej demokracji jako taki, który jest efektywny — to znaczy nie tylko przeciwdziała narastaniu zagrożeń antydemokratycznych, ale też je pomniejsza aż do przejścia na etap bliższy typowi idealnemu reżimu demokratycznego. Możliwe jest tym samym stosowanie wszelkich środków — zarówno ofensywnych, jak i defensywnych dostępnych opancerzonej demokracji.

Efektywność demokracji opancerzonej nie jest możliwa do przewidzenia. Zależy bowiem nie tylko od relacji instytucjonalnych zasobów znajdujących się po stronie sił niedemokratycznych oraz im przeciwstawnych. Rezultat tej konfrontacji jest bowiem wynikiem relacji pomiędzy wieloma typami i subtypami zasobów, o nieznaną często siłę (takiej jak zdolność kalkulacji czy perswazji mnogich grup liderów obu stron) oraz starcia się licznych nieprzewidywalnych czynników i działań o różnym poziomie racjonalności. Co więcej, efektywność demokracji opancerzonej można jedynie oceniać na dany moment czy przedział czasowy. Nawet systemy zbliżone do idealnego typu demokracji mogą okazać się po bardzo krótkim okresie — na skutek splotu nieprzewidywalnych czynników — bezbronne i nieopancerzone wobec działań sił niedemokratycznych.

Bibliografia

- Amherst College Archives and Special Collections, *Karl Loewenstein: Papers, 1822–1977 (bulk 1908–1973)*, https://www.amherst.edu/system/files/media/0218/LoewensteinFA_2011.pdf (dostęp: 9.01.2016).
- BA, *Demokracja walcząca — Tomasz T. Koncewicz o obronie zasad państwa prawa*, „Rzeczpospolita” 26 listopada 2014, <http://www.rp.pl/artukul/1159930-Demokracja-walczaca---Tomasz-T--Koncewicz-o-obronie-zasad-panstwa-prawa.html> pdf (dostęp: 9.01.2016).
- Bäcker R., *Kontrakulturacyjne i totalitarne determinanty tendencji imperialnych: casus Rosji*, [w:] *Cywilizacja Rosji imperialnej*, red. P. Kraszewski, Poznań 2002.
- Bäcker R., *Miejsce doktryn politycznych w typologiach myśli politycznej*, [w:] *Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne: wybrane problemy*, red. M. Marczevska-Rytko, W. Zięta-
ra, Lublin 2015.

²⁵ Por. M. Minkenberg, *Repression and reaction: militant democracy and the radical right in Germany and France*, „Patterns of Prejudice” 40, 2006, nr 1, s. 25–44.

- Bäcker R., *Międzywojenny eurazjatyzm: od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu?*, Łódź 2000.
- Bäcker R., *Nietradycyjna teoria polityki*, Toruń 2011.
- Brooks R., *Researching Democracy and Terrorism: How Political Access Affects Militant Activity*, „Security Studies” 18, 2009, nr 4.
- Capoccia G., *Militant Democracy: The Institutional Bases of Democratic Self-Preservation*, „Annual Review of Law and Social Science” 9, 2013, nr 1.
- Cliteur P.B., Rijpkema B.R., *The Foundations of Militant Democracy*, [w:] *The State of Exception and Militant Democracy in a Time of Terror*, red. A. Ellian, G. Molier, Dordrecht 2012.
- Crouch C.I., *Managing Terrorism and Insurgency. Regeneration, recruitment and attrition*, New York 2012.
- Dyzenhaus D., *Legal Theory in the Collapse of Weimar. Contemporary Lessons*, „The American Political Science Review” 91, 1997, nr 1.
- Fair C.Ch., Malhotra N., Shapiro J. N., *Democratic Values and Support for Militant Politics: Evidence from a National Survey of Pakistan*, „Journal of Conflict Resolution” 58, 2014, nr 5.
- Greenberg U., *The Weimar Century. German Émigrés and the Ideological Foundations of the Cold War*, Princeton 2014.
- Isaharoff S., *Fragile Democracies*, „Harvard Law Review” 120, 2007.
- Klamt M., *Militant Democracy and the Democratic Dilemma: Different Ways of Protecting Democratic Constitutions*, [w:] *Explorations in Legal Cultures*, red. F. Bruinsma, D. Nelken, Gravenhage 20078.
- Kirshner A.S., *A Theory of Militant Democracy: The Ethics of Combatting Political Extremism*, New Haven 2014.
- Lerner M., *It is Later Than You Think: The Need for a Militant Democracy*, New Brunswick-London 1989.
- Lipset S.M., Rokkan S., *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*, New York 1967.
- Loewenstein K., *Autocracy versus Democracy in Contemporary Europe, I*, „The American Political Science Review” 29, 1935, nr 4.
- Loewenstein K., *Autocracy versus Democracy in Contemporary Europe, II*, „The American Political Science Review” 29, 1935, nr 5.
- Loewenstein K., *Legislation against subversive activities in Argentina*, „Harvard Law Review” 56, 1943, nr 8.
- Loewenstein K., *Legislation for the defense of the state in Chile*, „Columbia Law Review” 44, 1944, nr 3.
- Loewenstein K., *Legislative Control of Political Extremism in European Democracies I*, „Columbia Law Review” 38, 1938, nr 4.
- Loewenstein K., *Legislative Control of Political Extremism in European Democracies II*, „Columbia Law Review” 38, 1938, nr 5.
- Loewenstein K., *Militant Democracy and Fundamental Rights, I*, „The American Political Science Review” 31, 1937, nr 3.
- Loewenstein K., *Militant Democracy and Fundamental Rights, II*, „The American Political Science Review” 31, 1937, nr 4.
- Loewenstein K., *Militant Democracy, letter to the editor*, Amherst College: Series 1: Karl Loewenstein, Subseries B: Publications and Research, box 27, folder 10.
- Macklem P., *Militant democracy, legal pluralism, and the paradox of self-determination*, „International Journal of Constitutional Law” 4, 2006, nr 3.
- Mareš M., *Czech Militant Democracy in Action: Dissolution of the Workers' Party and the Wider Context of This Act*, „East European Politics & Societies” 26, 2012, nr 1.

- Martinico G., *The EU as a Militant Democracy, or: are there Limits to Constitutional Mutations within EU Member States?*, „Revista de Estudios Políticos” 165, 2014.
- Martinico G., Russo A.M., *Is the European Union a Militant Democracy? The Perspective of the Court of Justice in Zambrano and Kadi*, „European Public Law” 2015, 21, nr 4.
- Mead M., *Culture and Commitment. A Study of the Generation Gap*, New York 1970.
- The 'Militant Democracy' Principle in Modern Democracies*, red. M. Thiel, Burlington 2009.
- The Militant Face of Democracy: Liberal Forces for Good*, red. A. Geis, H. Müller, N. Schörnig, Cambridge 2013.
- Minkenbergh M., *Repression and reaction: militant democracy and the radical right in Germany and France*, „Patterns of Prejudice” 40, 2006, nr 1.
- Müller J.-W., *Should the EU Protect Democracy and the Rule of Law inside Member States?*, „European Law Journal” 21, 2015, nr 2.
- Rak J., *Contra-Acculturative Thought as the Source of Political Violence*, „Terrorism and Political Violence” 28, 2016, nr 2.
- Rak J., *Toward a new typology of revivalistic attitudes*, „Filosofija. Sociologija” 26, 2015, nr 2.
- Rak J., *A typology of cultural attitudes as a device describing political thought of the populations influenced by globalisation*, „Anthropological Notebooks” 2015, 21, nr 2.
- Roach K., *Anti-Terrorism and Militant Democracy: Some Western and Eastern Responses*, [w:] *Militant Democracy*, red. A. Sajó, L. R. Bentsch, Utrecht 2014.
- Rosenfeld A., *Militant Democracy: The Legacy of West Germany's War on Terror in the 1970s*, „The European Legacy” 19, 2014, nr 5.
- Sajó A., *From Militant Democracy to the Preventive State?*, „Cardozo Law Review” 27, 2006, nr 5.
- Sajó A., *Militant Democracy and Emotional Politics*, „Constellations: An International Journal of Critical & Democratic Theory” 19, 2012, nr 4.
- Schwarzmantel J., *Democracy and violence: a theoretical overview*, „Democratization” 17, 2010, nr 2.
- Strnad Š., *Concept of Militant Democracy and its Application in the Czech Anti-Extremist Policy*, „Political Sciences/Politické Vedy” 3, 2014.
- Teitel R., *Militating Democracy. Comparative Constitutional Perspective*, „Michigan Journal of International Law” 2007, 29, nr 1.
- Tyulkina S., *Militant Democracy: Undemocratic Political Parties and Beyond*, London-New York 2015.
- Urbinati N., *Unpolitical Democracy*, „Political Theory” 38, 2010, nr 1.
- Velički D., *The Concept of 'Militant Democracy' in Germany*, „Politicka Misao: Croatian Political Science Review” 44, 2007, nr 4.
- Władza i społeczeństwo: antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, red. J. Szczupaczyński, Warszawa 1995.

MILITANT DEMOCRACIES' TRAJECTORY OF CONTINUANCE

Summary

The theoretical category of militant democracy in Karl Loewenstein's meaning is described well in world scholarly literature. Notwithstanding, there is no comprehensive typology of militant democracy which would allow for identifying and diversifying various political regimes which meet the distinctive features of the Weberian ideal type of militant democracy. Therefore, the main aim of this paper is to formulate a typology of militant democracies which would be a useful analytical tool for studying diverse political regimes. Importantly, this paper contributes to the field by proposing the framework of the theory, i.e., militant democracies' trajectory of continuance,

which consists of the types of militant democracies and the relationships between them. It is significant to assume that the subjects of militant democracy use offensive and defensive strategies which are characterised by the following degrees of intensity: low, moderate, and high. Hence, nine types of these strategies' configurations are determined. They generate nine types of militant democracies. Moreover, there are nine factorial relationships between them, which are useful for assessing whether and how empirical exemplifications of political regimes change. This proposal of the typology of militant democracies is highly applicable to empirical studies and worth developing in a theoretical way on the basis of new criteria such as the potential of regime regeneration.

Keywords: militant democracy, political system, political change, offensive potential, defensive potential, ideal type.

Roman Bäcker
rombacker@wp.pl

Joanna Rak
joanna.rak@amu.edu.pl